

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ АВІАЦІЙНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

КАФЕДРА конституційного і адміністративного права
(повна назва кафедри)

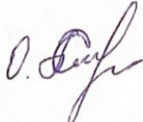

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ
з дисципліни «Верховенство права»
за напрямом (спеціальністю) 081 Право
(шифр та повна назва напрямку (спеціальності))

Укладач: к.ю.н., доцент Чулінда Л.І.
(науковий ступінь, вчене звання, П.І.Б. викладача)

Конспект лекцій розглянутий та схвалений
на засіданні кафедри конституційного і адміністративного права
(повна назва кафедри)

Протокол № 11 від «28» 08 2023 р.

Завідувач кафедри Ольга Гусар

Лекція 1. Тема: ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У СИСТЕМІ ЗАГАЛЬНОПРАВОВИХ ПРИНЦИПІВ

Non ex regula jus sumatur, sed ex jure quod est, regula fiat
Право виводиться не з теоретично сформульованого правила,
а з існуючого права виникає таке правило

Мета: проаналізувати витoki ідеї верховенства права, основне призначення принципу верховенства права, розкрити поняття принципів у праві, аспекти принципів права, ознайомити студентів з характерними рисами принципів права.

Основна проблема: засвоєння основних аспектів принципу верховенства права Альберта Дайсі, а також шляхів впровадження загальнолюдських принципів у національну юридичну практику та національне законодавство.

Провідна ідея: верховенство права є пріоритетом найвищих загальнолюдських цінностей у всіх сферах державотворення, політичному та соціальному житті.

План

1. Витoki ідеї верховенства права. Основні положення принципу верховенства права Альберта Дайсі.
2. Поняття принципів у праві.
3. Характерні риси принципів права.

Література

Козюбра М. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. *Право України*. 2019. № 11. С. 83 – 87.

Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. 2020. <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naubilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>

Гаврилюк Р.О., Пацурківський П.С. Верховенство права: методологія тлумачення та застосування : *навч.-метод. посібник*. Чернівці: Чернівець.нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 236 с.

Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 15–35.

Тертишник В. Інтегративна модель засади верховенства права та її реалізація в розвитку доктрини й процесуальної форми змагального

кримінального судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С.187-193.

Томкіна О.О. Верховенство права як основоположний конституційний принцип законодавчої діяльності. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 112-119.

Незважаючи на офіційну фіксацію принципу верховенства права у статті 8 Конституції України та посилання на цей принцип у нормативно-правових актах, сутність і зміст цього принципу є для більшості пересічних громадян не до кінця неусвідомленим. Однією з причин називають важку спадщину радянської правової системи, в основі якої перебував принцип верховенства закону, правовий формалізм та позитивізм, який, по суті, прикривав свавілля державної влади щодо своїх громадян.

Доводиться констатувати, що однозначність трактування змісту принципу верховенства права відсутня також і в науковій літературі. М. Козюбра зауважує, що діапазон думок надзвичайно широкий – від ототожнення принципу верховенства права з традиційним для колишнього радянського правознавства принципом верховенства закону (англійське словосполучення *rule of law*, як відомо, іноді не зовсім коректно перекладають як «верховенство закону») до розуміння принципу верховенства права як виключно верховенства справедливості та розуму.

Така багатозначність трактувань пояснюється, насамперед, багатогранністю самого феномена права та багатоманітністю його проявів, форм у реальному житті, а також недостатнім доктринальним дослідженням змісту цієї правової категорії для потреб подальшого розвитку правової науки на основі міжнародних принципів і стандартів. У зв'язку з цим важко надати універсальне визначення верховенства права, оскільки будь-яка дефініція майже ніколи не спроможна передати всю багатогранність змісту верховенства права.

Щодо соціальної спрямованості принципу верховенства права, в якій виражається його сутність, то правознавці підкреслюють, що основне призначення принципу верховенства права полягає у забезпеченні свободи та прав людини, причому, насамперед, у її відносинах з державною владою та державними органами.

Принцип верховенства права *rule of law* (Рада Європи використовує французький термін *preeminence de droit*) з самого початку свого становлення був спрямований на захист людини від свавілля державної влади, проти тиранії та свавілля монархічних режимів, які використовували формальний закон для

досягнення антиправових цілей. Як свідчить історичний досвід, писаний закон ніколи не був гарантією від державного свавілля.

Метою верховенства права є не лише формальне забезпечення порядку, передбаченого законами та іншими нормативно-правовими актами, встановленими державою, а утвердження такого правопорядку, який обмежує абсолютизм державної, передусім виконавчої, влади, ставить її під контроль суспільства, створюючи для цього відповідні правові механізми. Інакше кажучи, навіть бездоганний з позицій юридичної техніки закон не завжди є панацеєю верховенства права.

Згідно з ідеєю верховенства права жодне повноваження держави не може бути реалізоване без відповідного дозвільного припису права.

Основні поняття теми:

Альберт Венн Дайсі (1835-1922 рр.) – англійський теоретик, який ще наприкінці ХІХ ст. визначив три основні положення теорії верховенства права у фундаментальній праці «Вступ до вивчення конституційного права» (1885 р.), які загально визнано вважаються частиною неписаної Британської Конституції.

Верховенство права – це система державного і суспільного устрою, де права і свободи людини є найвищою цінністю, а їх забезпечення є пріоритетом держави, де влада перебуває під контролем закону, обмежується правом, а саме право створює таку систему правовідносин, за якої максимально усуваються можливості свавілля чиновників.

Верховенство права сформульоване Міжнародною комісією юристів – це поєднання ідеалів і досягнутого на практиці юридичного досвіду стосовно принципів, інститутів, механізмів і процедур, які є істотно важливими для захисту особи від свавільної влади держави і які надають особі можливість володіти людською гідністю.

Принципи права – це керівні засади, вихідні ідеї, що визначають зміст і спрямованість правового регулювання. Їх значення полягає в тому, що вони у стислому вигляді, концентровано відображають найсуттєвіші риси права.

Об'єктивне право – це система загальнообов'язкових норм, що мають формальне вираження, встановлюються та гарантуються державою з метою впорядкування суспільних відносин.

Суб'єктивне право – це міра юридично можливої поведінки, що задовольняє інтереси певної особи, залежить від волі суб'єкта, реалізується залежно від його бажання та належить йому.

Загальнолюдські цінності формуються у процесі становлення і розвитку суспільства та відображають найкращі досягнення людської цивілізації у сфері права, результати реальної взаємодії ідеалів та інтересів усіх соціальних прошарків суспільства чи світового співтовариства.

Вищі цінності – мають загальнонародне і загальнолюдське значення – мир, життя людства, цінності суспільного устрою, уявлення про справедливість, свободу, права та обов'язки, дружба, любов, довіра, цінності самозбереження і самореалізації, цінності основних якостей людини (чесність, хоробрість, вірність, справедливість, доброта тощо).

1. Питання з теми для самостійного вивчення та осмислення:

1. Англійська доктрина верховенства права (rule of law).
2. Тлумачення принципу верховенства права Міжнародною комісією юристів.
3. Від ідеї до принципу особистої недоторканності людини.

2. Теми для рефератів:

1. Значення праці А. Дайсі «Вступ до вивчення конституційного права».
2. Загальні принципи права.
3. Загальнолюдські цінності.

Лекція 2. Тема: ПРАВО І ЗАКОН: СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ

Jus est ars boni et aequi

Право – це мистецтво добра і справедливості.

Мета: проаналізувати підходи до розуміння права і закону, уточнити співвідношення принципу верховенства права і принципу верховенства закону, розкрити поняття категорії справедливості як критерію правового закону.

Основна проблема: критерії правових законів, об'єктивні підстави для віднесення закону до правового чи до неправового.

Провідна ідея: через принцип верховенства закону здійснюється практична реалізація принципу верховенства права, оскільки в законі відображені об'єктивовані правила поведінки.

План

1. Співвідношення права і закону.
2. Співвідношення принципу верховенства права і принципу верховенства закону.
3. Проблема критеріїв правового закону.
4. Категорія справедливості як критерій правового закону. Дотримання справедливості у судових рішеннях.

Література

Козюбра М. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. *Право України*. 2019. № 11. С. 83 – 87.

Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. 2020. <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naubilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>

Гаврилюк Р.О., Пацурківський П.С. Верховенство права: методологія тлумачення та застосування : *навч.-метод. посібник*. Чернівці: Чернівецька нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 236 с.

Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 15–35.

Тертишник В. Інтегративна модель засади верховенства права та її реалізація в розвитку доктрини й процесуальної форми змагального кримінального судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С.187-193.

Томкіна О.О. Верховенство права як основоположний конституційний принцип законодавчої діяльності. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 112-119.

Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: Монографія /У двох книгах /За заг. ред. Ю. С. Шемшученка; [ред.кол: Ю.С.Шемшученко та ін.] Книга перша: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії /Від.ред. Н.М.Оніщенко. К.: Видавництво «Юридична думка», 2008. 344с.

Дискусії щодо співвідношення права і закону існують з найдавніших часів. Періодично, як правило, на зламі епох, ця проблема набуває актуальності, оскільки це теоретичне питання має й практичне значення.

Правознавці звертають увагу на те, що принцип верховенства права – це принцип, головним чином, природного права як сукупність ідеальних, духовних і найвищою мірою справедливих понять про право. Але в державі реально діє не ідеальне, а позитивне право, виражене в законах та інших його джерелах. Формальна визначеність у законодавстві є обов'язковою властивістю позитивного права, оскільки означає однозначну сформульованість його приписів у нормативно-правових актах, надає можливість прогнозувати свою

поведінку та поведінку інших суб'єктів, що забезпечує передбачення розвитку суспільних відносин.

На різницю між правом-*jus* і законом-*lex* звертали увагу ще стародавні *римські* юристи, які вважали, що в разі розходження між цими явищами *lex* необхідно приводити у відповідність з *jus*. Право полягає у свободі чинити або не чинити щось, а закон визначає і зобов'язує чинити певним чином. Між *jus* і *lex* існує така ж відмінність, як між обов'язком і свободою. Наприклад, особа має *право* дивитися або не дивитися трансляцію засідання Верховної Ради України, де народні депутати України голосують за прийняття закону, а *закон* зобов'язує народного депутата здійснювати голосування особисто.

Суть проблеми співвідношення права і закону полягає в тому, що існують закони, які відповідають правовим критеріям (поняття права і закону збігається), а є й такі закони, які не відповідають правовим критеріям (поняття права і закону не збігається).

Найсуттєвішим недоліком сучасного стану української юридичної науки і практики, на переконання С. Головатого, є застаріла методологічна основа вітчизняної доктрини права, яка ще від радянських часів практично залишається незмінною. Вихід з такої кризи вбачається в «європеїзації українського права. Назріла потреба відродження в Україні ідеї природного права, за допомогою якого має здійснюватися модернізація вітчизняної юриспруденції».

Основні поняття теми:

Позитивістський підхід до розуміння права і закону – держава є єдиним і виключним джерелом права; усе, що виражає держава через свої закони, і є право; право залежить від держави.

Природно-правовий підхід до вирішення проблеми співвідношення права і закону ґрунтується на тому, що право як регулятор суспільних відносин вважається відносно незалежним від держави і закону або навіть передує закону, наприклад, соціальне право залежить від історичного розвитку суспільних відносин, виникає через об'єктивні суспільні відносини.

Принцип верховенства закону означає визначальну, провідну роль закону в правовій системі, зокрема, системі джерел права, його вищу юридичну силу відносно підзаконних актів, тобто визнання найвищої юридичної сили Конституції і законів щодо інших правових актів.

Критерії правового закону - фундаментальні права людини становлять загальноцивілізаційну та загальнокультурну цінність.

Критерій правового закону «загальна воля» – тобто воля всього суспільства, нації чи народу; визнаються правовими лише ті закони, які

адекватно відображають цю волю, усі інші закони слід відносити до неправових.

Критерій правового закону «правовий ідеал» – виникнення індивідуальної, наукової свідомості про розумний устрій суспільного життя на принципах добра, справедливості, гуманізму і збереження природного середовища.

Якість закону – це його здатність максимально враховувати суспільні, групові, індивідуальні потреби та інтереси, чітко визначати цілі правового регулювання, ресурсозабезпеченість закону, включаючи засоби правового регулювання.

Справедливість – означає наявність таких процесуальних гарантій для учасників провадження, як рівність та змагальність сторін, ефективне використання сторонами у справі права на захист, швидкий розгляд справи у розумні строки.

Формальна справедливість – право складається з юридичних норм, які приписують можливості, права, свободи, обов'язки і ґрунтуються на загальних принципах. Чезаре Беккарія: «Ефективність покарання не в його жорстокості, а в його невідворотності».

Призначення принципу верховенства права полягає у втіленні взаємного зв'язку категорії справедливості з невід'ємними, невідчужуваними правами людини, в яких реалізується ідея справедливості.

1. Питання з теми для самостійного вивчення та осмислення:

1. Співвідношення права і закону.
2. Критерії правового закону.
3. Поняття справедливості.
4. Проблема співвідношення права та моралі.

2. Теми для рефератів:

1. Концепції правового і неправового закону.
2. Цінність права.
3. Категорія справедливості та її роль у визначенні правової природи законів.
4. Моральне наповнення правових норм.

Лекція 3. Тема: ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА І ПРАВОВА ДЕРЖАВА

Inde datae leges, ne firmior omnia posset.

Закони для того й існують, щоб урізати владу сильнішого

Мета: дослідити історію виникнення та розвитку теорії правової держави, проаналізувати принципи правової держави, співвідношення верховенства права і правової держави, надати уявлення про застосування стандартів правової держави у конституційному судочинстві.

Основна проблема: усвідомлене засвоєння понять «правова держава» (Rechtsstaat), «поліцейська держава» (Polizeistaat), верховенство права (Rule of law).

Провідна ідея: відмінності між англійським Rule of law (верховенство права) і німецьким Rechtsstaat (правова держава) нині є швидше термінологічними, ніж змістовними.

План

1. Історія виникнення та розвитку теорії правової держави.
2. Поняття та принципи (ознаки) правової держави.
3. Застосування стандартів правової держави у конституційному судочинстві.

Література

Козюбра М. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. *Право України*. 2019. № 11. С. 83 – 87.

Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. 2020. <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naubilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>

Гаврилюк Р.О., Пацурківський П.С. Верховенство права: методологія тлумачення та застосування : *навч.-метод. посібник*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 236 с.

Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як ба-лансування соціальних інтересів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 15–35.

Тертишник В. Інтегративна модель засади верховенства права та її реалізація в розвитку доктрини й процесуальної форми змагального кримінального судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С.187-193.

Томкіна О.О. Верховенство права як основоположний конституційний принцип законодавчої діяльності. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 112-119.

Принцип верховенства права: проблеми теорії та практики: Монографія /У двох книгах /За заг. ред. Ю. С. Шемшученка; [ред.кол: Ю.С.Шемшученко та ін.] Книга перша: Верховенство права як принцип правової системи: проблеми теорії /Від.ред. Н.М.Оніщенко. К.: Видавництво «Юридична думка», 2008. 344с.

Термін *правова держава (Rechtsstaat)* в науковий обіг увійшов на початку ХХ ст., вперше його вживають у працях К.Т.Велькер (1813 р.) і Р. фон Моль (1833 р.), що мало наслідком використання цього терміну у філософській та політико-правовій думці.

Гуманістичні ідеї античних філософів були суттєво обґрунтовані у працях таких видатних мислителів епохи Відродження, як Г. Гроцій, Дж. Локк, Ш.Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та ін., які безпосередньо підготували становлення теорії правової держави як символу протесту проти поліцейської держави.

Теорія поліцейської держави (Polizeistaat), найбільш відомим представником якої був Х. Вольф, була започаткована наприкінці ХVІІ ст. Серед її ознак виокремлюють такі, як виняткове право держави здійснювати повноваження щодо забезпечення суспільного добробуту; поліцейська держава керує всіма видами людської діяльності. Таким чином, вона паралізує розвиток громадянського суспільства, процес звільнення особи від всебічного нагляду з боку влади. У наш час поліцейську державу протиставляють правовій державі.

У поліцейській державі немає чіткого визначення сфер діяльності державної влади, меж її втручання у приватну сферу, а також надання особі статусу громадянина і суб'єкта права.

В епоху переходу від феодалізму до капіталізму вирішального значення набували проблеми політичної влади та її поділу. Англійський мислитель Дж. Локк обґрунтовував правовий принцип індивідуальної свободи як свободу слідування власному бажанню в усіх випадках, коли цього не забороняє закон. На його думку, ідея панування права повинна втілитися в державі, в якій існує поділ влади на окремі гілки. Діяльність кожної з них повинна обмежуватися законом, який відповідає природному праву і забезпечує невід'ємні права і свободи особи.

Ідеї Дж. Локка були розвинуті Ш. Монтеск'є у творі «Про дух законів» і трансформовані у принцип поділу влади, що розглядається як одна з невід'ємних засад правової держави.

Важливим елементом правової держави є розроблена Ж.-Ж. Руссо концепція народного суверенітету, відповідно до якої держава виникає внаслідок суспільного договору, а тому перебуває на службі суспільства.

Сформульовані Дж. Локком, Ш. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо ідеї починають розвиватися і використовуються у практиці державного будівництва ще в кінці XVIII ст., закріплюються як явище цивілізації у Конституції США 1787 р. і французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р., а також в інших правових актах.

Батьком теорії правової держави традиційно називають німецького філософа Еммануїла Канта, хоча він не вживав термін права держава, а обґрунтовував ідею правового державного впорядкування. Державу він розумів як об'єднання певної кількості людей, які підпорядковані правовим законам.

Створення юридично завершеного поняття правової держави пов'язане з ім'ям іншого німецького мислителя Р. фон Моля, який визначив правову державу як конституційну, що заснована на конституційному закріпленні прав і свобод людини, на забезпеченні їх судового захисту.

Теорія правової держави, на думку німецького вченого Конрада Гессе, структурно організовує та гарантує правовий порядок, необхідний для існування особи та суспільного життя. Специфічним засобом цього порядку є закон, який визначає правове становище особи, регулює суспільні відносини та упорядковує їх, отже, права держава є державою закону.

Основні поняття теми:

Теорія поліцейської держави (Polizeistaat) – найбільш відомий представник – Х. Вольф; була започаткована наприкінці XVII ст. Серед її ознак виокремлюють такі, як виняткове право держави здійснювати повноваження щодо забезпечення суспільного добробуту; поліцейська держава керує всіма видами людської діяльності. Таким чином, вона паралізує розвиток громадянського суспільства, процес звільнення особи від всебічного нагляду з боку влади. У наш час поліцейську державу розглядають як протиставлення правовій державі.

Поняття правової держави пов'язане з ім'ям німецького мислителя Р. фон Моля, який визначив правову державу як конституційну, що заснована на конституційному закріпленні прав і свобод людини, на забезпеченні їх судового захисту.

Права держава – це організація політичної влади, діяльність якої заснована на визнанні та реальному забезпеченні прав і свобод людини, верховенстві права і взаємній відповідальності особи і держави.

Громадянське суспільство – це сукупність недержавних і неполітичних відносин, які утворюють сферу специфічних інтересів вільних індивідів-власників та їх об'єднань; реально забезпечується дія принципу рівних можливостей людей вільно і безпечно розпоряджатися своїми силами, здібностями, майном, керуючись правом і власною правосвідомістю.

Принцип взаємної відповідальності особи і держави – проявляється передусім у встановленні державою законодавчих обмежень своєї активності відносно особи та суспільства, у прийнятті державою конкретних зобов'язань, спрямованих на забезпечення інтересів громадян, у наявності реальних правових приписів відповідальності посадових осіб держави за невиконання їх обов'язків перед суспільством та особою.

Загальнодозвільний тип правового регулювання - «дозволено все, окрім прямо забороненого законом» – заснований на загальному дозволі, з якого шляхом встановлення заборон робляться винятки; сприяє ініціативності, самостійності у прийнятті рішення.

Спеціальнодозвільний тип правового регулювання - «заборонено все, крім прямо дозволеного законом»; не надає суб'єкту самостійності, а зобов'язує його чітко слідувати одному із можливих, чітко визначених варіантів поведінки.

Правова свідомість – це форма відображення правової дійсності у поглядах, теоріях, концепціях, уявленнях людей про право, його місце і роль щодо забезпечення свободи особи та інших загальнолюдських цінностей; ставлення людей і суспільства до права.

Правова культура – знання та правильне розуміння правових приписів, а також поведінка, що повністю відповідає цим приписам, непримиренне ставлення до порушень правових приписів іншими суб'єктами.

1. Питання з теми для самостійного вивчення та осмислення:

1. Принцип взаємної відповідальності держави та особи.
2. Шляхи формування громадянського суспільства в Україні.

2. Теми для рефератів:

1. Стандарти правової держави.
2. Доктрини країн континентальної Європи, споріднені з верховенством права.
3. Концепція поліцейської держави (Polizeistaat).

Лекція 4. Тема: ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА І ПРАВА ЛЮДИНИ

Juris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterum non laedere,
suum cuique tribuere

Приписи закону такі: чесно жити, нікому не шкодити,
кожному давати по заслугах

Мета: розкрити зв'язок верховенства права і прав людини, проаналізувати принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина, з'ясувати природу обов'язків особи перед суспільством.

Основна проблема: пов'язаність усіх гілок влади фундаментальними правами і свободами людини має наслідком реалізацію принципу верховенства права.

Провідна ідея: невід'ємні права і свободи людини визначають зміст і спрямованість усіх вимог верховенства права.

План

1. Принцип пріоритету прав і свобод людини і громадянина.
2. Права і свободи людини і громадянина як основа верховенства права.
3. Класифікація прав і свобод людини і громадянина.
4. Обов'язки особи та держави.

Література

Козюбра М. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. *Право України*. 2019. № 11. С. 83 – 87.

Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. 2020. <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naubilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>

Гаврилюк Р.О., Пацурківський П.С. Верховенство права: методологія тлумачення та застосування : *навч.-метод. посібник*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 236 с.

Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 15–35.

Тертишник В. Інтегративна модель засади верховенства права та її реалізація в розвитку доктрини й процесуальної форми змагального

кримінального судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С.187-193.

Томкіна О.О. Верховенство права як основоположний конституційний принцип законодавчої діяльності. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 112-119.

За усталеною традицією у правовій теорії та практиці принцип верховенства права ототожнюється здебільшого з верховенством фундаментальних прав людини. За словами П. Рабіновича, верховенство права у правовій державі означає, що держава спеціальними юридичними засобами реально забезпечує максимальне здійснення, охорону і захист основних прав людини. Аналізуючи розвиток та утвердження принципу верховенства права, дослідники фактично розглядають його в контексті розвитку та законодавчого закріплення прав людини.

Сутність принципу пріоритету прав і свобод людини та громадянина полягає в тому, що права, свободи та обов'язки людини та громадянина повинні бути не лише продекларовані у законодавчих актах, а й забезпечені та гарантовані державою. Для цього держава повинна створити зовнішні та внутрішні напрями розвитку.

Зовнішні напрями забезпечення реальності прав, свобод та обов'язків полягають у постійному оновленні та поглибленні міжнародних відносин у сфері гарантування прав, свобод та обов'язків людини і громадянина (наприклад, дії держави щодо досягнення безвізового режиму з країнами Європейського Союзу тощо).

Використовуючи внутрішні напрями розвитку, держава підтримує та забезпечує такі суспільні інтереси, що не суперечать правам людини. Верховенство права передбачає, що держава обстоює у суспільстві розумний компроміс, попереджуючи соціальні конфлікти. Кількість та якість прав людини має неухильно зростати. Спочатку вони закріплюються у міжнародних договорах, а потім у національному законодавстві конкретної держави. Однак рівень політичного, економічного та культурного розвитку у різних державах неоднаковий. Деякі держави через об'єктивні та суб'єктивні причини не можуть забезпечити не лише міжнародну кількість і якість прав людини, а й ті права, що вже проголошені у національному законодавстві. Так з'являється розрив між проголошеним правом і можливістю його реалізації.

Важливе місце посідають спеціальні процедури: конституційні, судові, адміністративні, профілактичні, а також розслідування порушень прав і свобод людини і громадянина, контролю за їх дотриманням, можливості їх тимчасового обмеження. Існують і спеціальні органи та особливий механізм

здійснення охоронної та правоохоронної діяльності щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина (про це буде йтися далі).

Ідея надання пріоритетності правам людини набуває визначального значення у відносинах між учасниками суспільних відносин, насамперед у відносинах між людиною і державною владою, що має наслідком створення моделі функціонування державної влади з обов'язковою реалізацією принципу верховенства права. Отже, держава у своїй діяльності керується конкретно визначеними на конституційному рівні правами і свободами людини і громадянина.

Основні поняття теми:

Принцип пріоритету прав і свобод людини та громадянина – права, свободи та обов'язки людини і громадянина повинні бути не лише продекларовані у законодавчих актах, а й забезпечені та гарантовані державою.

Права і свободи людини і громадянина – це правові можливості людини, необхідні для її існування та розвитку, які визнаються невід'ємними, мають бути загальними і рівними для кожного, забезпечуватися і захищатися державою в обсязі міжнародних стандартів.

Принцип взаємної відповідальності держави та особи – встановлення державою законодавчих обмежень своєї активності відносно особи та суспільства, прийняття державою конкретних зобов'язань, спрямованих на забезпечення інтересів громадян, наявність реальних правових приписів відповідальності посадових осіб держави за невиконання їх обов'язків перед суспільством та особою.

Обов'язки людини і громадянина – це закріплена у правових приписах необхідність певної поведінки особи, яка залежить від потреб існування та розвитку інших людей, держави і суспільства.

1. Питання з теми для самостійного вивчення та осмислення:

1. Право людини на життя і здоров'я, честь і гідність.
2. Обґрунтування необхідності знання своїх прав, свобод та обов'язків.
3. Особливості економічних та соціальних прав і свобод людини і громадянина.

2. Теми для рефератів:

1. Реалізація прав особи у контексті принципу верховенства права.
2. Обов'язки людини і громадянина як одна з умов реалізації принципу верховенства права.
3. Обов'язки держави, яка втілює принцип верховенства права.
4. Відповідальність держави за шкоду, завдану діями суб'єкта владних повноважень.

Лекція 5. Тема: ГАРАНТІЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Frustra ferentur leges nisi subditis et obedientibus

Даремно приймати закони, якщо їм не підкоряються і їх не виконують

Мета: ознайомити студентів з основними теоретичними положеннями, що розкривають зміст гарантій забезпечення принципу верховенства права, розкрити ефективні механізми контролю за відповідністю законодавства Конституції України та міжнародним документам про права людини, проаналізувати практику Європейського суду з прав людини.

Основна проблема: важливою гарантією забезпечення верховенства права, прав людини є правова активність суб'єктів права, їх намагання практично реалізувати свої правові можливості – права і свободи, захистити їх у випадку порушення.

Провідна ідея: права, свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави.

План

1. Загальні гарантії забезпечення принципу верховенства права.
2. Спеціальні юридичні гарантії забезпечення принципу верховенства права.
3. Ефективні механізми контролю за відповідністю законодавства Конституції України та міжнародним документам про права людини.
4. Міжнародні гарантії забезпечення принципу верховенства права.
5. Практика Європейського суду з прав людини. Звернення до Європейського Суду з прав людини.

Література

Козюбра М. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. *Право України*. 2019. № 11. С. 83 – 87.

Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. 2020. <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naubilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>

Гаврилюк Р.О., Пацурківський П.С. Верховенство права: методологія тлумачення та застосування : *навч.-метод. посібник*. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 236 с.

Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 15–35.

Тертишник В. Інтегративна модель засади верховенства права та її реалізація в розвитку доктрини й процесуальної форми змагального кримінального судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С.187-193.

Томкіна О.О. Верховенство права як основоположний конституційний принцип законодавчої діяльності. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 112-119.

Конституція України, проголошуючи принцип верховенства права, одночасно з переліком прав і свобод людини і громадянина визначає гарантії їх забезпечення, що відповідає світовим стандартам.

Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права, свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження та забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (стаття 3), що відповідає принципу верховенства права.

З позицій верховенства права і правової держави гарантування здійснення основоположних прав і свобод людини залежить від створення ефективних процедурних юридичних механізмів їх забезпечення (реалізації, охорони, захисту). Відповідно до статті 2 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права держава виконує зобов'язання щодо захисту прав людини і громадянина шляхом: а) забезпечення права всіх осіб, що перебувають під її юрисдикцією, без будь-якої дискримінації; б) використання заходів, що дозволяють здійснювати ці права – відповідно до конституційної процедури законодавчого чи іншого характеру; в) надання їх кожній особі, права якої порушені, процесуальні правові засоби для їх захисту; г) розвитку можливостей використання зазначених правових засобів, а також відповідальності за дієвість їх застосування.

В умовах формування засад правової демократичної держави важливою гарантією забезпечення верховенства права, прав людини є *правова активність суб'єктів права*, їх намагання практично реалізувати свої правові можливості – права і свободи, захистити їх у випадку порушення. Побудоване на правових засадах суспільство являє собою суспільство, що складається з активних громадян, де закони та інші нормативно-правові акти приймаються в інтересах

людей, які керуються у своїй практичній діяльності приписами правових норм, прагнуть використовувати і захищати свої права та свободи.

Практична реалізація прав потребує певних гарантій, серед яких достатній рівень економічного, соціального, культурного розвитку суспільства, надійний юридичний захист, можливість звернутися за захистом до суду.

Основні поняття теми:

Загальні гарантії забезпечення принципу верховенства права – це система соціально-економічних, моральних, політичних умов, засобів і способів, які забезпечують їх активну реалізацію, охорону і надійний захист.

Економічні гарантії фактично обумовлюють можливість надійної реалізації прав і свобод, є визначальними у системі гарантій, оскільки передбачають наявність відповідного середовища і матеріальної основи, які б забезпечили реалізацію прав, свобод та обов'язків.

Політичні гарантії являють собою відповідним чином орієнтовану політику держави, стабільність політичних структур, реальну можливість особи брати участь в управлінні державою безпосередньо або через представницькі органи, наявність незалежної конструктивної опозиції, належний рівень політичної культури в суспільстві тощо.

Соціальні гарантії – встановлені законами мінімальні розміри оплати праці, доходів громадян, пенсійного забезпечення, соціальної допомоги, розміри інших видів соціальних виплат, встановлені законами та іншими нормативно-правовими актами, що забезпечують рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму.

Духовні гарантії ґрунтуються на духовних і культурних цінностях суспільства, його правовій, культурній, суспільній свідомості, пануванні у свідомості людей і суспільства уявлень про те, що саме людина в цивілізованому суспільстві є найвищою цінністю, найважливішим носієм юридичних потреб та інтересів, головним суб'єктом права, навколо інтересів, прав і свобод якого формується сучасна правова система.

Юридичні гарантії забезпечення принципу верховенства права – полягають у наявності таких правових засобів і способів, за допомогою яких реалізуються, охороняються, захищаються права і свободи, усуваються їх порушення, поновлюються порушені права людини і громадянина.

Міжнародні нормативно-правові гарантії забезпечення принципу верховенства права – це міжнародно-правові акти, що містять правила діяльності, формулюють права та обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, договори тощо), а також міжнародні документи, які не містять норм, правил поведінки (декларації, заяви, меморандуми).

Правові гарантії (або нормативно-правові) – це сукупність правових норм, за допомогою яких забезпечується реалізація, порядок забезпечення верховенства права, охорони і захисту прав та свобод людини і громадянина.

Організаційно-правові гарантії – діяльність органів держави, місцевого самоврядування, посадових осіб, політичних партій та громадських організацій, засобів масової інформації, міжнародних правозахисних організацій у сфері правотворчості та правозастосування, що спрямована на створення сприятливих умов для реального забезпечення верховенства права та користування правами і свободами.

Судовий конституційний контроль – у світі існує дві моделі конституційного контролю: за американською моделлю конституційний контроль здійснюють загальні суди або їх вищі судові органи, а за європейською (Г. Кельзен) спеціалізований орган – Конституційний Суд або Конституційна Рада.

Інститут конституційної скарги – Конституційний Суд України вирішує питання про відповідність Конституції України (конституційність) закону України за конституційною скаргою особи, яка вважає, що застосований в остаточному судовому рішенні в її справі закон України суперечить Конституції України. Конституційна скарга може бути подана в разі, якщо всі інші національні засоби юридичного захисту вичерпано (ст.151-1 Конституції України).

Міжнародні організаційно-правові гарантії забезпечення принципу верховенства права – це можливість звернутися до міжнародних органів спостереження, контролю за дотриманням прав людини (комісії, комітети) та захисту цих прав (суди).

Критерії прийнятності заяви до Європейського Суду з прав людини – по-перше, стороною у справі обов'язково повинна бути держава, що порушила свої зобов'язання перед юридичними або фізичними особами; по-друге, мають бути використані всі національні засоби захисту; по-третє, особа може звертатися до Європейського суду лише протягом шести місяців з моменту винесення остаточного рішення касаційної інстанції.

1. Питання з теми для самостійного вивчення та осмислення:

1. Духовні гарантії прав людини.
2. Юридичні гарантії прав людини.
3. Принцип рівності.

2. Теми для рефератів:

1. Правова активність суб'єктів права як гарантія забезпечення верховенства права.

2. Інститут конституційної скарги в Україні.
3. Аналіз Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради з прав людини».
4. Звернення до Європейського суду з прав людини.

Лекція 6. Тема: ПРИНЦИП ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА В АКТАХ МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Quod non est in actis, non est in mundo
Чого немає в документах, того немає на світі

Мета: ознайомити студентів з основними теоретичними положеннями, що розкривають зміст верховенства права в актах міжнародних організацій.

Основна проблема: засвоєння змісту принципу верховенства права в актах міжнародних організацій.

Провідна ідея: європейські регіональні організації нормативно закріпили принцип верховенства права як основоположний для цих організацій, а також і для правових систем держав-членів міжнародних організацій.

План

1. Принцип верховенства права в актах ООН.
2. Внесок Ради Європи в утвердження принципу верховенства права.
3. Принцип верховенства права в актах Європейського Союзу.

Література

Козюбра М. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. *Право України*. 2019. № 11. С. 83 – 87.

Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. 2020. <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naubilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>

Гаврилюк Р.О., Пацурківський П.С. Верховенство права: методологія тлумачення та застосування : *навч.-метод. посібник*. Чернівці: Чернівецька нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 236 с.

Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 15–35.

Тертишник В. Інтегративна модель засади верховенства права та її реалізація в розвитку доктрини й процесуальної форми змагального кримінального судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С.187-193.

Томкіна О.О. Верховенство права як основоположний конституційний принцип законодавчої діяльності. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 112-119.

Вимоги щодо утвердження та дотримання принципу верховенства права закріплені у багатьох міжнародних договорах, угодах, деклараціях та хартіях, статутах та документах провідних міжнародних та європейських регіональних організацій. Набули розвитку міжнародно-правовий та євроінтеграційний аспекти розуміння принципу верховенства права, а в Європейському Союзі було запроваджено принцип верховенства права ЄС.

Європейські регіональні організації нормативно закріпили принцип верховенства права як основоположний для цих організацій, а також і для правових систем держав-членів міжнародних організацій.

Створення ООН і прийняття її Статуту започаткували якісно новий етап міждержавних відносин у сфері прав і свобод людини. Статут ООН став першим в історії міжнародних відносин багатостороннім документом, в якому було закладено засади співробітництва держав у сфері прав людини. Перед ООН ставилося завдання здійснювати міжнародне співробітництво у вирішенні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру, заохочувати та розвивати повагу до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії.

Положення Статуту ООН (наприклад, пункт «с» статті 55) зобов'язують міжнародне співтовариство дотримуватися основних прав і свобод людини, не допускаючи при цьому будь-якої дискримінації. Основні права і свободи мають поважатися всюди як на територіях незалежних суверенних держав, так і на колоніальних територіях. Статут не допускає жодних винятків.

10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла розроблену Комісією ООН з прав людини Загальну декларацію прав людини, до преамбули якої біло включене поняття верховенство права. Саме цей день щорічно відзначається у всьому світі як День прав людини.

З метою оцінки виконання країнами-кандидатами умов членства Європейська Комісія у кожному Висновку виходить за межі формального опису політичних інститутів і відносин між ними. На підставі детального аналізу вона оцінює, чи має демократія реальний характер. Перевіряється, як захищаються конституційні права і свободи, зокрема, свобода слова в процесі

діяльності політичних партій, неурядових організацій і засобів масової інформації.

Відповідно до рішення Європейської Ради у Люксембурзі у 1997 р. Європейська Комісія подає щорічні звіти про досягнутий прогрес країн-кандидатів у процесі приєднання з відповідними висновками. Комісія аналізує відповідність реформ, що проводяться в країнах-кандидатах, Копенгагенським критеріям. Європейська Комісія бере до уваги лише вжиті заходи, а не ті, що плануються. Це є універсальним методом, який надає можливість на основі об'єктивного підходу порівняти й оцінити реальний прогрес країн на шляху до вступу до ЄС.

Одним із важливих принципів права ЄС є *принцип верховенства права* Союзу над національним правом держав-членів.

Лісабонський договір чітко визначає цілі Європейського Союзу та його цінності щодо підтримки миру, демократії, дотримання прав людини, правосуддя, рівності, верховенства права та сталого розвитку.

Основні поняття

Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод є найвідомішим та найбільш ефективним з регіональних документів у сфері прав людини, оцінюється як одне з найбільших досягнень Ради Європи. Вона являє собою фундаментальну основу всього комплексу міжнародно-правового регулювання у сфері прав і свобод людини.

У преамбулі Конвенції зазначається, що уряди європейських країн є одностайними і мають спільну спадщину політичних традицій, ідеалів, свободи та верховенства права.

Міжнародний білль про права включає Загальну декларацію прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права.

День прав людини – 10 грудня 1948 р. Генеральна Асамблея ООН прийняла розроблену Комісією ООН з прав людини Загальну декларацію прав людини, тому саме цей день щорічно відзначається у всьому світі.

Загальна декларація прав людини – вперше закріпила перелік політичних, соціально-економічних та культурних прав людини.

Європейські регіональні організації – Європейський Союз, Рада Європи, Організація з Безпеки та Співробітництва в Європі (ОБСЄ) – нормативно закріпили принцип верховенства права як основоположний щодо цих організацій, а також щодо їх держав-членів.

Статут Ради Європи – у Преамбулі та статті 3 містяться вимоги до дотримання принципу верховенства права: «Кожен член Ради Європи повинен прийняти принцип верховенства права і забезпечувати права та основоположні свободи всіх людей у межах своєї юрисдикції».

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод – є найвідомішим та найбільш ефективним з регіональних договорів у сфері прав людини, оцінюється як одне з найбільших досягнень Ради Європи, являє собою фундаментальну основу всього комплексу міжнародно-правового регулювання у сфері прав і свобод людини.

Копенгагенські критерії – три критерії, яким мають відповідати країни, що прагнуть вступити до ЄС: по-перше, країни повинні відповідати політичним критеріям, які полягають у стабільності інститутів, що гарантують демократію, верховенство права і захист національних меншин; по-друге, економічні критерії, які вимагають існування дієвої ринкової економіки та спроможність кандидата витримувати економічну конкуренцію в ЄС; по-третє, країна має адаптувати своє законодавство до системи норм права ЄС (*acquis communautaire*). Новий принцип – верховенство права Європейського Союзу є домінуючим у співвідношенні норм права окремих європейських країн – членів ЄС та «*acquis communautaire*».

Цінності ЄС – термін вводить у Лісабонському договорі, де зазначається: «Союз заснований на цінностях поваги людського достоїнства, свободи, демократії, рівності, правової держави й дотримання прав людини, включаючи права осіб, що належать до меншостей. Ці цінності є загальними для держав-членів у рамках суспільства, що характеризується плюралізмом, недискримінацією, терпимістю, справедливістю, солідарністю й рівністю жінок і чоловіків».

1. Питання з теми для самостійного вивчення та осмислення:

1. Принцип верховенства права в Загальній Декларації прав людини.
2. Принцип верховенства права в основному документі Ради Європи.
3. Копенгагенські критерії.

2. Теми для рефератів:

1. Академік Володимир Корецький та його внесок до розробки тексту Загальної Декларації прав людини.
2. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод.
3. Цінності Європейського Союзу.
4. Принцип верховенства права Європейського Союзу.
5. Принцип верховенства права в актах ОБСЄ.

Лекція 7. Тема: РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА У СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ. ВИМОГИ ВЕРХОВЕНСТВА ПРАВА

Dura lex, sed lex
Суворий закон, але це закон

Мета: охарактеризувати основні теоретичні положення реалізації принципу верховенства права в Україні, розкрити особливості реалізації вимог верховенства права у сферах правотворчості, правозастосування та судочинства.

Основна проблема: необхідність створення нових механізмів контролю за владою з боку суспільства.

Провідна ідея: права і свободи людини та громадянина становлять межу, яку влада не може переступити з тим, щоб не перетворитися на деспотію.

План

1. Підпорядкування держави суспільству.
2. Вимоги верховенства права у сферах правотворчості, правозастосування та судочинства.

Література

Козюбра М. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. *Право України*. 2019. № 11. С. 83 – 87.

Берназюк Я. Категорія «якість закону» як складова принципу верховенства права та гарантія застосування судом найбільш сприятливого для особи тлумачення закону. 2020. <https://sud.ua/ru/news/blog/182593-kategoriya-yakist-zakonu-yak-skladova-printsipu-verkhovenstva-prava-ta-garantiya-zastosuvannya-sudom-naubilsh-spriyatlivogo-dlya-osobi-tlumachennya-zakonu>

Гаврилюк Р.О., Пацурківський П.С. Верховенство права: методологія тлумачення та застосування : *навч.-метод. посібник*. Чернівці: Чернівець.нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. 236 с.

Рабінович П. М., Рабінович С. П., Панкевич О. З. Пошук верховенства права як балансування соціальних інтересів. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2022. Т. 29. № 3. С. 15–35.

Тертишник В. Інтегративна модель засади верховенства права та її реалізація в розвитку доктрини й процесуальної форми змагального кримінального судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3. С.187-193.

Томкіна О.О. Верховенство права як основоположний конституційний принцип законодавчої діяльності. *Нове українське право*. 2022. Вип. 2. С. 112-119.

Будь-які відносини в суспільстві регламентуються соціальними нормами, а владна діяльність органів держави регулюється нормами права. У суспільстві суб'єкт владних повноважень і підвладний суб'єкт можуть збігатися в одному суб'єкті (народ) або не збігатися (правляча еліта і народ). Ототожнення суб'єкта владних повноважень і підвладного має місце в демократичному суспільстві, де народ є не лише об'єктом, а й суб'єктом влади, джерелом влади і суверенітету. Розбіжності між суб'єктом і об'єктом влади мають місце в тоталітарному суспільстві, коли вона узурпована вузькою правлячою елітою.

За словами В. В. Копейчикова, принцип верховенства права насамперед полягає у дотриманні державою прав і свобод людини та громадянина, які становлять межу, яку влада не може переступити з тим, щоб не перетворитися на деспотію. З позицій верховенства права і правової держави кожен громадянин має право і повинен бути членом суспільства – носієм і джерелом влади. Він має право брати участь у формуванні інститутів влади (брати участь у виборах, висувати свою кандидатуру на державні посади тощо), контролювати їх діяльність, бути ініціатором їх реформування, розпуску, брати участь у прийнятті рішень у межах інститутів безпосередньої демократії (референдумів, мирних зібрань тощо).

Жоден громадянин не може бути лише суб'єктом владних повноважень або лише підвладним навіть, якщо це стосується осіб, які займають найвищі посади в політичній системі чи в механізмі держави (президент, прем'єр-міністр та ін.). Вони також повинні бути підвладними народу через інститути демократії (представницькі органи, вибори, референдуми). Будь-який орган верховної влади повинен мати над собою вищу владу народу. Усі органи підпорядковуються закону, що виражає волю народу.

Для того, щоб воля народу була підґрунтям для влади уряду, державні органи проводять вільні вибори з розумною періодичністю відповідно до закону: передбачаються чесні й відкриті змагання кандидатів; гарантується загальне і рівне виборче право шляхом таємного голосування; поважається право громадян бути обраними на державні посади, створювати політичні партії, громадські об'єднання тощо.

Якщо державні органи використовують можливості державного апарату з метою, що не передбачена законом, народ має право виступити проти такої влади державних органів. Дії народу здатні обмежити соціально-шкідливі,

руйнівні прояви державної влади, а при досить високому рівні демократичного і правового розвитку суспільства припинити сваволю органів державної влади.

Визнання та дія принципу верховенства права в Україні відповідно до статті 8 Конституції України означає підпорядкованість діяльності державних органів правам людини і громадянина, визнання пріоритету права в діяльності посадових осіб перед іншими соціальними нормами. Права і свободи людини і громадянина та їх гарантії домінують над інтересами держави, інтересами суспільства та відомчими інтересами, державна діяльність обмежується правами і свободами людини і громадянина.

Відносини між органами держави і народом передбачають прийняття державою конкретних зобов'язань, спрямованих на забезпечення інтересів громадян, наявність реальних правових приписів відповідальності посадових осіб держави за невиконання їхніх обов'язків перед суспільством та особою.

Аналізуючи закріпленій в Конституції України головний обов'язок держави – утвердження та забезпечення прав і свобод людини, можна дійти висновку, що в сучасній Україні це не завадило неправовому перерозподілу власності, масовому порушенню прав людини, про що свідчать численні звернення громадян України до Європейського Суду з прав людини, а також іншим фактам сваволі держави стосовно своїх громадян. Отже, зазначений принцип не є досконалим: або з погляду його неповноти, або відсутності механізмів чи гарантій реалізації, або таким, що розрахований на інший стан суспільства.

Основні поняття теми:

Можливі механізми контролю за владою з боку суспільства - встановлення конституційної відповідальності вищих посадових осіб держави, скасування депутатської недоторканності, прийняття Конституції України на референдумі, здійснення громадського контролю за діяльністю органів влади та ін.

Принцип верховенства права у правотворчій сфері передбачає: нормативно-правові акти відповідають об'єктивному праву, серед властивостей якого є принцип рівності сторін договору; договори обов'язково виконуються належним чином, зокрема, існує пропорційна відповідальність за їх невиконання; заборона зловживання правом; створення якісних законів; усунення причин прийняття нормативно-правових актів, які визнаються неконституційними та ін.

Принцип верховенства права у правозастосовній сфері – посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України.

Дискреційні повноваження – прийняття рішень державними органами, посадовими особами на власний розсуд, проте межі та характер таких повноважень мають бути встановлені законом.

Принцип верховенства права у судочинстві – заборона іншим державним органам втручатися у здійснення правосуддя у будь-якій формі, забезпечення доступного і справедливого правосуддя, прозорості діяльності судів, посилення гарантій незалежності й неупередженості суддів, покращення умов їхньої діяльності, гарантування виконання судових рішень, створення умов для розвитку альтернативних (позасудових) способів вирішення правових спорів тощо.

1. Питання з теми для самостійного вивчення та осмислення:

1. Член суспільства – носій і джерело влади.
2. Поняття конституційної відповідальності.
3. Обмеження дискреційних повноважень.

2. Теми для рефератів:

1. Особливості реалізації вимог верховенства права у правотворчості.
2. Відшкодування шкоди, завданої при реалізації дискреційних повноважень.
3. Особливості реалізації вимог верховенства права у судочинстві.
4. Громадський контроль за діяльністю органів влади.

Лекція 8. Тема: Юридичні позиції Конституційного Суду України

Non enim paranda nobis solum, sed fruenda sapientia est
Потрібно не лише оволодіти мудрістю, а й уміти користуватися нею

Мета вивчення: проаналізувати поняття юридичних позицій Конституційного Суду України та їх значення для врахування в аналізі відповідних законодавчих норм та у правозастосуванні.

Основна проблема: загальнообов'язковість юридичних позицій.

Основна ідея: юридичні позиції Конституційного Суду України забезпечують верховенство права та найвищу юридичну силу Конституції України

Ключові поняття: юридичні позиції, каталог юридичних позицій, мотивувальна і резолютивна частина актів КСУ, джерело права, джерело правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу.

План

1. Поняття юридичних позицій Конституційного Суду України.
2. Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України

Література

Козюбра М. Взаємозв'язки між народовладдям, парламентаризмом та верховенством права: європейські стандарти і сучасні українські реалії. *Право України*. 2019. № 11. С. 83 – 87.

Принцип *res judicata* у практиці ЄСПЛ: ключові рішення. 2021. <https://www.echr.com.ua/princip-res-judicata-u-praktici-yespl-klyuchovi-rishennya/>

Спінчевська О.М. Юридичні позиції Конституційного Суду України як джерело правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. №3 (116). С. 57 -67.

Турченко О.Г. Вплив практики ЄСПЛ на адміністративне судочинство. *Еволюція адміністративної юстиції: 20 років самостійності. Матеріали науково-практичної конференції*. Вінниця, 2022. С. 27–30.

Конституційний Суд здійснює свою діяльність на засадах верховенства права, незалежності, колегіальності, гласності, відкритості, повного і всебічного розгляду справ, обґрунтованості та обов'язковості ухвалених ним рішень і висновків (стаття 2 Закону України «Про Конституційний Суд України»).

Правові акти Конституційного Суду України (рішення та висновки) закріплюють результат діяльності Конституційного Суду України, певні юридичні позиції.

Відповідно до статті 92 Закону України «Про Конституційний Суд України»:

1. Юридичну позицію Конституційний Суд викладає у мотивувальній та/або резолютивній частині рішення, висновку. Юридична позиція Суду може міститися в ухвалах про відмову у відкритті конституційного провадження у справі та про закриття конституційного провадження у справі, постановлених Сенатом чи Великою палатою.

2. Конституційний Суд може розвивати і конкретизувати юридичну позицію Суду у своїх наступних актах, змінювати юридичну позицію Суду в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким керувався Суд при висловленні такої позиції, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України та за умови обґрунтування такої зміни в акті Суду.

Юридичні позиції Конституційного Суду України є специфічним джерелом права, поряд з Конституцією України, Законом та Регламентом є джерелом правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу та впливає на порядок реалізації Конституційним Судом України, як його головним суб'єктом, своїх юрисдикційних повноважень.

Юридичні позиції Конституційного Суду України враховуються у процесі прийняття подальших актів з питань конституційного провадження. Конституційний Суд України може розвивати й конкретизувати свою юридичну позицію у наступних актах, а також змінити свою юридичну позицію в разі суттєвої зміни нормативного регулювання, яким він керувався під час її висловлення, або за наявності об'єктивних підстав необхідності покращення захисту конституційних прав і свобод з урахуванням міжнародних зобов'язань України, проте така зміна має бути обґрунтована у відповідному його акті.

Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України розміщений на офіційному сайті Конституційного Суду України. Правові акти Конституційного Суду України (рішення та висновки) закріплюють результат діяльності Конституційного Суду України, певні юридичні позиції. Юридичні позиції Суду, які містяться в мотивувальній або резолютивній частинах його рішень чи висновків, є обов'язковими для виконання чи дотримання всіма органами державної влади. Юридичні позиції Конституційного Суду України поширюються не тільки на конкретний випадок у зв'язку з перевіркою конституційності акта (норми), а й на аналогічні за юридичною природою випадки.

Основні поняття теми

Юридичні позиції Конституційного Суду України - специфічне джерело права, яке поряд з Конституцією України, Законом та Регламентом є джерелом правового регулювання конституційного юрисдикційного процесу та впливає на порядок реалізації Конституційним Судом України, як його головним суб'єктом, своїх юрисдикційних повноважень.

Каталог юридичних позицій Конституційного Суду України розміщений на офіційному сайті Конституційного Суду України, містить юридичні позиції Суду, які є обов'язковими для виконання чи дотримання всіма органами державної влади.

1. Питання з теми для самостійного вивчення та осмислення:

1. Значення юридичних позицій Конституційного Суду України.
2. Юридичні позиції КСУ як джерело права.
3. Залучення наукової доктрини при обґрунтуванні юридичних позицій.

2.Теми для рефератів:

- 1.Юридичні позиції щодо верховенства права.
- 2.Юридичні позиції рішень при розгляді конституційної скарги.

Після кожної теми вміщено запитання і завдання для самоконтролю, індивідуальні проблемні завдання, теми рефератів і наукових повідомлень, які сприятимуть закріпленню вивченого.